

ТИПОЛОШКИ ПРИСТУП РИЗИЧНОМ ПОНАШАЊУ АДОЛЕСЦЕНАТА

Д. Митровић, С. Смедеревац, С. Грујичић и П. Чоловић*
Филозофски факултет, Нови Сад

Апстракт. Основни проблем истраживања, спроведеног на узорку од 204 адолесцената оба пола, узраста од 18 до 20 година, јесте да ли се у периоду адолесценције могу идентификовати специфични обрасци интеракције предиспонирајућих и протективних фактора у контексту ризичних понашања. При томе, особине личности и различита социодемографска обележја показују се као најзначајнији предиспонирајући, али и протективни фактори за појаву ризичних понашања. Референтни оквир за процену особина личности је алтернативни петофакторски модел личности (Zuckerman, 2002), који обухвата пет биолошки детерминисаних базичних особина (активитет, агресивност/хостилност, импулсивно тражење сензација, неуротицизам/анксиозност и социјабилност), операционализован упитником ZKPQ-50-CC. Применом анализа хомогености (NOMALS), екстраховане су латентне димензије *ризично понашање* (дефинисана индикаторима ризичних активности) и *услови живота* (одређена варијаблама место одрастања и живот у породици). Матрица квадрираних еуклидских дистанци (у заједничком простору факторских скорова на првим главним компонентама субскала упитника ZKPQ-50-CC, скорова на NOMALS димензијама и варијабле успех у школи) подвргнута је Вардовом методу хијерархијске кластер анализе, при чему су екстрахована три кластера. На основу дискриминативних функција названих *склоност ка ризичним понашањима* и *просоцијални активитет*, кластери су идентификовани као *група просоцијално оријентисаних адолесцената*, *група повучених адолесцената* и *група адолесцената склоних ризичним понашањима*. Резултати имају значајне импликације за креирање и спровођење програма превенције ризичних понашања.
Кључне речи: ризично понашање, типолошки приступ, адолесценција.

У периоду адолесценције млади су склони испробавању разних облика понашања у циљу стицања искуства и вештина, које им могу помоћи у дефинисању нових друштвених улога. Међутим, тежња ка испробавању нових животних могућности не мора увек бити праћена понашањима која имају адаптивну функцију. Период адолесценције сматра се прекретницом и за разне врсте ризичних понашања, која могу угрозити здравствени, социјални и радни статус младе особе.

* E-mail: p.etar@eunet.yu

Ризично понашање може се дефинисати као добровољно понашање које прати постојање одређеног објективног и/или субјективног степена ризика (Стојадиновић, 2004). Најчешћа ризична понашања адолесцената су: конзумирање цигарета, алкохола, дрога, често мењање сексуалних партнера као и учествовање у крађама.

Истраживања показују да око половине адолесцената у нашој земљи (49%) до 16. године има прво искуство с алкохолом (Југовић, 2004). Од психоактивних супстанци, најчешће се користи марихуана. Адолесценти који имају искуства са конзумирањем марихуане такође најчешће стичу та искуства око 16. године. Марихуану је бар једном пробало око 32% младих у нашој земљи (Југовић, 2004). Од осталих психоактивних супстанци, најчешће је у употреби екстази (9%), хашиш (7%), а кокаин, хероин и ЛСД је пробао најмањи број (2%) у оквиру узорка од 3111 испитаника. Реално је очекивати да је број корисника и зависника од психоактивних супстанци много већи, имајући у виду да ће уобичајеним поступцима испитивања они много ређе бити обухваћени узорком.

Узимајући у обзир нека новија истраживања (Cooper *et al.*, 2003; Zuckerman & Kuhlman, 2000) постоји оправдан разлог да се ризична понашања обухвате једном широм димензијом. Резултати указују на то да се коваријанса међу различитим понашањима (слабо школско постигнуће, делинквентно понашање, коришћење илегалних психоактивних супстанци, ризично сексуално понашање) може адекватно објаснити једним фактором вишег реда. Такође, дисфункционални стилови контроле емоција као и емотивно обојена понашања представљају главну карактеристику ризичног понашања током адолесценције.

Резултати досадашњих истраживања (Југовић, 2004; Стојадиновић, 2004) показују да се у ризичне факторе разних облика девијантног понашања адолесцената најчешће убрајају:

- средина (доступност дроге, толеранција према злоупотреби супстанци или разним облицима насилног понашања, насиље у медијима, селидбе, лоша материјална ситуација и сл.),
- породица (пролонгирани конфликти у породичном окружењу, насиље у породици, болести чланова породице, слаба емоционална повезаност између родитеља и деце и сл.),
- школа (слаб успех у школи, антисоцијално понашање и сл.),
- индивидуални – вршњачки фактори (отуђеност, изолација од вршњачких група, али и укључивање у вршњачке групе са проблемима у понашању, склоност бунтовништву и сл.),

- психофизичко стање (поремећаји пажње, радних навика, особине личности као што су ниско самопоштовање, емоционална нестабилност).

Међутим, изложеност ризичним факторима не мора представљати нужан предуслов за усвајање ризичних понашања. Многи адолесценти живе у окружењу у ком је учесталост ризичних понашања веома висока, али се сами не упуштају у такве активности. Стога је последњих година велика пажња истраживача усмерена на испитивање протективних фактора за ризична понашања, односно предуслова који у највећој мери штите младу особу од упуштања у разне ризичне активности. Најчешће помињани (Југовић, 2004) протективни фактори су:

- особине личности (у смислу темпераменталних предиспозиција, али и позитивне слике о себи и сл.),
- квалитет интеракција између детета и околине (везаност за родитеље, интегрисаност у вршњачку групу и сл.),
- аспекти мезосистема и егзосистема (сарадња породице и школе, превентивни програми у оквиру школе и сл.).

Будући да се особине личности сматрају и фактором ризика и протективним фактором за ризична понашања, ово истраживање представља покушај идентификације оних особина које се могу препознати као значајне за овај феномен. Референтни оквир за испитивање особина личности чини алтернативни петофакторски модел (Zuckerman, 2002) који обухвата следеће димензије:

Активитет. Активитет обухвата потребу за генералном активношћу, као и нестрпљивост и узнемиреност у ситуацијама у којима не постоји могућност да се те потребе манифестују. Такође, односи се и на склоност ка тешким и изазовним пословима, који се обављају уз много уложене енергије и труда.

Агресивност – Хостилност. У питању је тенденција ка вербалној агресивности, као и увредљиво, необазриво или антисоцијално понашање, осветољубивост, злурадост и нестрпљивост са другима.

Импулсивно тражење сензација. Ова димензија обухвата тенденцију ка импулсивном понашању, праћену немогућношћу планирања могућих исхода. Присутна је и склоност ка тражењу афективних узбуђења и преферирању непредвидивих ситуација, као и потреба за сталним променама и новинама.

Неуротицизам – Анксиозност. Ова димензија обухвата емоционалну узнемиреност, напетост, забринутост, страшљивост, опсесивну неодлучност и осетљивост на критику.

Социјабилност. У највећој мери ова димензија указује на склоност ка уживању у забавама и великом броју пријатеља. Она је праћена нетолеранцијом на социјалну изолацију код екстраверата и склоношћу ка осамљивању код интроверата.

Димензије алтернативног петофакторског модела значајно корелирају са понашањима као што су злоупотреба супстанци: особе које испољавају склоност ка злоупотреби алкохола и дрога постижу више скорове на димензијама импулсивно тражење сензација, анксиозност и агресивност, а ниже на димензијама социјабилност и активитет (Joireman & Kuhlman, 2004). Димензије овог модела показују се и као значајни предиктори различитих психијатријских симптома, као што су депресивност и суицидалне тенденције.

Основна димензија са којом се очекује повезаност ризичних понашања адолесцената јесте импулсивно тражење сензација. Досадашња истраживања показују да тражење сензација показује високу повезаност са антисоцијалним понашањем, антисоцијалним типом личности и злоупотребом разних супстанци, а ниску или никакву повезаност са неуротичним или анксиозним поремећајима личности (Zuckerman, 1991). Такође, особе са високим скоровима на скали тражења сензација теже међусобном дружењу, зато што их привлаче слична искуства, посебно када су у питању искуства са психоактивним супстанцама.

Особе са високим скоровима на скали тражења сензација склоне су и преузимању ризичних сексуалних активности. Оне имају више сексуалних партнера, а самим тим и либералне сексуалне ставове. Најчешће се упуштају у сексуалне односе без адекватне заштите од болести (Zuckerman, 1976). Међутим, особе са израженом склоношћу ка тражењу сензација могу достићи адекватан ниво узбуђења и на друштвено прихватљиве начине. Стимулација може бити у облику друштвено прихватљивих активности и понашања. На пример, стимулативне активности могу бити слушање »hard rock« музике и уживање у необичним уметничким формама и перформансима.

Основни проблем овог истраживања може се изразити питањем да ли се у периоду адолесценције могу идентификовати специфични обрасци интеракције предиспонирајућих и протективних фактора у контексту ризичних понашања. Циљ истраживања је таксономија адолесцен-

ната на основу предиспонирајућих и протективних фактора за појаву ризичних понашања, као што су особине личности, школски успех и неке социодемографске варијабле.

Методологија истраживања

Узорак. Истраживање је спроведено на узорку од 204 испитаника, 116 (57%) мушког и 88 (43%) женског пола. Испитаници су били матуранти средњих школа старости 18-20 година. Избор школа био је руковођен намером да се обухвате адолесценти различитих усмерења, пола и места становања (део испитиваних ученика тренутно станује у Дому ученика). Гимназију похађа 69 испитаника, економску школу 32, електро-техничку 37 и пољопривредну школу 66.

Инструменти. Особине личности процењиване су Закерман-Калмановим упитником личности (ZKPQ-50-CC) (Zuckerman, 2002). Ова операционализација Закермановог модела личности намењена је процени пет биолошки детерминисаних базичних особина: активитета, агресивности, импулсивног тражења сензација, анксиозности и социјабилности. Упитник има 50 ставки с бинарним форматом одговора (Да-Не).

Табела 1: Метријске карактеристике субскала упитника ZKPQ-50-CC на испитиваном узорку

Особине	α	β	КМО
Активитет	0.72	0.73	0.84
Агресивност	0.69	0.69	0.80
Импулсивно тражење сензација	0.67	0.68	0.75
Неуротицизам-анксиозност	0.71	0.72	0.80
Социјабилност	0.70	0.71	0.79

Склоност ризичним понашањима испитивана је упитником конструисаним за ову прилику. Упитником су обухваћена следећа понашања: склоност конзумирању цигарета, алкохола, психоактивних супстанци, број сексуалних партнера и учешће у крађама. Понуђени одговори прилагођени су врсти понашања која се испитује и могу се видети у табелама 2, 3, 4, 5, 6 и 7.

Поступак. Испитивање је било анонимно. Ученици су прво имали задатак да одговоре на питања у оквиру упитника за процену личности, а након тога на питања у оквиру упитника за процену ризичних понашања и социодемографских варијабли. Приликом задавања упитника

ученицима је дато опште упутство о начину одговарања на ставке, укратко објашњена сврха испитивања и наглашено да ће подаци бити коришћени искључиво у истраживачке сврхе. Део ученика (матуранти четворогодишњих средњих школа) испитан је током редовне наставе, а део у Средњошколском дому у Новом Саду и Дому ученика пољопривредне школе у Футогу. У оба случаја испитивање је било групно: у школама на часу, а у домовима ученика у заједничкој просторији. Истраживање је спроведено на подручју Новог Сада и Футога, током јануара и фебруара 2006. године.

Резултати и дискусија

Учесталост испитиваних облика ризичног понашања на узорку обухваћеном истраживањем:

Табела 2: Учесталост конзумирања цигарета

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Никад	133	65.2	65.2
Понекад	33	16.2	81.4
Редовно	38	18.6	100.0
Укупно	204	100.0	

Табела 3: Учесталост конзумирања алкохола

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Никад	18	8.8	8.8
Понекад	154	75.5	84.3
Редовно	32	15.7	100.0
Укупно	204	100.0	

Табела 4: Учесталост конзумирања лаких дрога

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Никад	180	88.2	88.2
Понекад	20	9.8	98.0
Често	4	2.0	100.0
Укупно	204	100.0	

Табела 5: Учесталост конзумирања тешких дрога

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Никад	199	97.5	97.5
Понекад	3	1.5	99.0

Често	2	1.0	100.0
Укупно	204	100.0	

Табела 6: Број сексуалних партнера

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Није имао сексуално искуство	83	40.7	40.7
Са једним партнером	67	32.8	73.5
Са два до три партнера	24	11.8	85.3
Са више од три партнера	30	14.7	100.0
Укупно	204	100.0	

Табела 7: Учествовање у крађама

Категорија	Фреквенција	%	Кумулат. %
Учествовали	47	23.0	23.0
Нису учествовали	157	77.0	100.0
Укупно	204	100.0	

Иако је овим истраживањем обухваћен релативно мали и, према врсти школа и распону узраста, веома селекционисани узорак испитаника, учесталост ризичних понашања кореспондира са подацима добијеним у досадашњим епидемиолошким студијама у нашој земљи, које су обухватале далеко већи број испитаника (Југовић, 2004; Стојадиновић, 2004). Понекад или редовно цигарете конзумира 34.8% испитаника, 91.2% испитаника конзумирало је у већој или мањој мери алкохол, искуства са лаким дрогама имало је 11.8% испитаника, а са тежим дрогама 2.5% испитаника. Ризична сексуална искуства, у смислу контакта са више од три партнера, имало је 14.7% испитаника, а у ситним крађама учествовало је 23% испитаника. Будући да су ови подаци добијени на селекционисаном узорку (матуранти четворогодишњих средњих школа), може се претпоставити да је реална слика о ризичним понашањима младих у нашој земљи још неповољнија.

Одговори на ставкама субскала упитника ZKPQ-50-CC сажети су на прве главне компоненте субскала. Одговори на ставкама упитника ризичних понашања подвргнути су анализи хомогености (HOMALS). На основу критеријума интерпретабилности, након више испробаних солуција, одлучено је да се задржи једна латентна димензија. Позитивни пол ове димензије дефинишу одговори који подразумевају склоност ризичним активностима, док се негативни пол односи на несклоност таквим понашањима. Исти статистички поступак примењен је за сажавање две демографске варијабле (живот у породици и место одрастања)

на задату једну димензију, на чијем негативном полу су живот у породици и одрастање у градској средини, а на позитивном живот ван породице (у дому ученика или код рођака) и одрастање на селу.

На матрици квадрираних еуклидских дистанци између испитаника, у заједничком простору факторских скорова на првим главним компонентама субскала упитника ZKPQ-50-CC, факторских скорова на две NOMALS димензије и варијабле успех у школи примењен је Вардов поступак хијерархијске кластер анализе. Уз симултану инспекцију графика агломерације и дендрограма, одабрано је решење са 3 кластера. Кластери су идентификовани применом каноничке дискриминативне анализе, у којој је критеријска варијабла била припадност кластеру, а скуп предиктора су чинили факторски скорови на субскалама упитника ZKPQ-50-CC, димензијама добијеним анализом хомогености и варијабла »успех у школи«.

Табела 8: Карактеристичне вредности, каноничке корелације и значајност изолованих дискриминативних функција

Fun	Каракт. вредност	% варијансе	Кумулат . %	Каноничка корелација	Wilks' Lambda	χ^2	df	p
1	1.982	71.3	71.3	.815	.187	331.632	16	.000
2	.798	28.7	100.0	.666	.556	115.836	7	.000

Табела 9: Склоп и структура дискриминативних функција

	Прва дискриминативна функција		Друга дискриминативна функција	
	стандардизовани коефицијенти	структура	стандардизовани коефицијенти	структура
Ризично понашање	0.905	.826	-0.137	-0.314
Импулсивно тражење сензација	0.224	.315	-0.085	-0.01
Агресивност	0.301	.287	-0.078	-0.155
Школски успех	-0.14	-.277	0.124	0.02
Социјабилност	0.006	0.162	0.586	.562
Активитет	0.317	0.124	0.564	.557
Услови живота	-0.266	-0.036	-0.427	-.399
Анксиозност	-0.137	-0.047	-0.345	-.370

Као што се из табеле 8 може видети, прва дискриминативна функција објашњава 71.3% међугрупне варијансе ($R_c = 0.815$) и доминантно је одређена димензијом ризично понашање (табела 9). Неконзистентан допринос особина личности и школског успеха склопу и структури ове

дискриминативне функције наговештава да су односи између ових феномена сложени и да је њихов утицај теже описати у контексту манифестног понашања. Тенденција ка ризичним понашањима, блиско повезана са импулсивним тражењем сензација, изгледа да се лако развија у контексту слабијег школског успеха и склоности ка агресивном, дезинхибираном и безобзирном понашању. Димензија се може именовати као *склоност ка ризичним понашањима*.

Друга дискриминативна варијабла обухвата 28.7% међугрупне варијансе ($R^2=0.666$). Доминантно је одређена социјабилношћу и активитетом као важним темпераменталним предиспозицијама које се најчешће доводе у везу с екстраверзијом. Висок скор на овој димензији укључује и одсуство склоности ка ризичним понашањима, емоционалну стабилност као супротан пол димензије анксиозности и услове живота који се могу окарактерисати као повољни (живот у породици, одрастање у градској средини). Циљ упуштања у ризичне активности може бити редукација напетости, те повишена анксиозност може имати улогу »окидача« ризичног понашања. У том контексту, изостанак напетости може се тумачити као један од могућих предуслова за манифестацију социјално прихватљивих форми понашања. Низак скор на овој димензији указује на то да одвојеност од породице током школовања и прелазак из сеоске у градску средину могу бити праћени извесном склоношћу да се, макар повремено, прибегава ризичним понашањима. Одсуство непосредног родитељског старања и промена средине (иако би период адаптације на промену требало да буде завршен) могу представљати отежавајући фактор за адекватно уклапање у социјалну средину. Повученост, пасивност и анксиозност су особине које могу додатно допринети проблемима у социјалном прилагођавању, што ризична понашања може учинити и средством за уклапање у вршњачку групу. У односу на високе скорове, ова дискриминативна димензија може се именовати као *просоцијални активитет*.

Табела 10: Центроиди група

Кластери	Функције	
	1	2
1	-.316	1.281
2	-.953	-.708
3	2.690	-.347

Припадници првог кластера ($N = 65$) постижу високе скорове на другој функцији (*просоцијални активитет*) и умерено ниске на првој (*склоност ка ризичним понашањима*) (табела 10). Реч је о дружељубивим, активним, емоционално стабилним особама несклоним ризику, које живе у повољним условима. Чињеница да ови испитаници на првој функцији не постижу веома ниске, него умерено ниске скорове, указује на могућност да ове особе поседују извесне потребе за тражењем сензација, али да их манифестују на социјално прихватљив начин, који је праћен мањим ризицима. Овај кластер може се означити као *група просоцијално оријентисаних адолесцената*, а у контексту проблема ризичних понашања може се окарактерисати као група са минималним ризиком.

Испитаници из другог кластера ($N = 97$) имају најниже скорове на обе дискриминативне функције. Резултат на првој дискриминативној димензији указује на то да је реч о адолесцентима који нису склони учесталом ризичном понашању, нису импулсивни нити агресивни, а у школи постижу добар успех. С друге стране, низак скор на другој дискриминативној функцији указује на могућу слабију уклопљеност у социјалну средину. Ова група може се схватити и као група повучених, с обзиром на ниску социјабилност и активитет, што у овој фази развоја може представљати и протективан фактор за ризична понашања. Наиме, велики број ризичних понашања, као што је конзумирање алкохола или дрога, иницирају вршњачке групе, те се ови адолесценти једноставно ређе налазе у искушењу да се упусте у ризик. Дакле, они нису склони ризичним понашањима, али због могућих проблема у процесу адаптације представљају ризичну групу за неке облике ризичних понашања. Наиме, могуће је да потреба за редукцијом напетости, или потреба да се уклопе, временом испровоцира појаву неког мање социјално пожељног понашања. Овај кластер може се именовати као *група повучених адолесцената*, а са становишта проблема ризичних понашања може се условно окарактерисати као група са малим, односно умереним ризиком када су у питању потенцијалне последице упуштања у ризична искуства.

Табела 11: Резултати апостериорне класификације у дискриминативној анализи

		Кластер	Прогнозирано чланство			Укупно
			1	2	3	
Оригинално	Број	1	55	5	5	65
		2	12	81	4	97
		3	3	2	37	42
	%	1	84.6	7.7	7.7	100.0

	2	12.4	83.5	4.1	100.0
	3	71	4.8	88.1	100.0

Трећа група испитаника (N = 42) постиже високе скорове на првој (склоност ка ризичним понашањима), и умерено ниске на другој дискриминативној функцији (просоцијални активитет). Доминантна одлика ове групе адолесцената је често ангажовање у ризичним активностима. Склоност ка оваквим понашањима вероватно има свој главни извор у потреби да се доживе различита узбуђења, уз слабију контролу и повишен агресивни набој који усмерава ову потребу ка активностима које имају мање или више опасан или антисоцијални карактер. Овај кластер ће бити означен као *група адолесцената склоних ризичним понашањима*, и он представља групу са високим ризиком када су у питању болести зависности и друге потенцијалне последице упуштања у ризична искуства.

Резултати апостериорне класификације (табела 11) показују да је 84.8% испитаника коректно класификовано. Најтачније су класификовани припадници трећег кластера (88.1% тачних алокација).

Табела 12: Полна структура кластера

			Пол		Укупно
			мушки	женски	
Кластер	1	N	33	32	65
		%	50.8	49.2	100.0
	2	N	50	47	97
		%	51.5	48.5	100.0
	3	N	33	9	42
		%	78.6	21.4	100.0
Укупно	N		116	88	204
	%		56.9	43.1	100.0

Резултати приказани у табели 12 показују да је полна структура првог и другог кластера уједначена, док у трећем кластеру, односно групи испитаника најсклонијих ризичном понашању, доминирају испитаници мушког пола. Овакав податак у складу је са неким претходним истраживањима у овој области (Zuckerman & Kuhlman, 2000).

Резултати истраживања сугеришу да особине личности представљају предиспонирајући фактор за склоност, односно одсуство склоности ка ризичним понашањима. Изражена тенденција да се доживе искуства која су потенцијално опасна по самог адолесцента и/или његову околину у највећој мери је подржана особинама импулсивно тражење

сензација и агресивност, а препреке развијању оваквог обрасца у највећој мери представљају особине социјабилност и активитет. Овај резултат у складу је са резултатима претходних истраживања у којима је примењен упитник ZKPQ (Joireman & Kuhlman, 2004). Повољни услови живота, под којима се овде у првом реду подразумева живот у породици током школовања (дакле непосредније родитељско старање), такође представљају протективан фактор за развијање оваквих образаца понашања. Успех у школи у овом контексту може бити и узрок и последица склоности ка ризичним понашањима, а могуће је и да део његове варијансе потиче из истог извора као и када је у питању ова склоност. Другим речима, школски успех може се делимично објаснити и карактеристикама личности.

Добијени резултати указују на могућност класификовања испитаника у три групе, које се разликују по особинама личности и склоности ка ризичним понашањима. Иако се у трећој групи, коју карактерише учестало упуштање у ризична искуства, налази најмањи број испитаника, резултати овог истраживања остављају много разлога за забринутост. Наиме, група описана као умерено подложна ризичним понашањима садржи највише испитаника. Пошто су испитаници у адолесцентном узрасту, пролонгирани доживљај неадекватности и емоционална нестабилност могу представљати основу за усвајање разних маладаптивних образаца понашања. Ризична понашања су само једна од могућности са којом се срећу адолесценти којима су она лакше доступна, али ризик могу представљати и многи други дисфункционални обрасци емоционалног реаговања.

Дакле, испитаници друге групе требало би да буду идентификовани у сваком озбиљнијем програму превенције ризичних понашања. У питању су повучене, несоцијабилне особе које имају добар школски успех и могу деловати адаптирано јер не показују упадљиве склоности ка ризичном понашању. Они, свакако, могу бити реално адаптирани и ван опасности. Међутим, изненадно активно укључивање таквог адолесцента у вршњачку групу, у којој постоје слабије инхибиције у погледу ризичних понашања, може представљати опасност за његов будући развој. Овим могу бити нарочито погођени адолесценти који долазе са села и похађају школу у градској средини, одвојени од своје породице. Услед потребе да се уклопе, поготово уколико су мање социјално спретни и повишено анксиозни, они могу посегнути за различитим средствима. Када су у питању овакви адолесценти, програм превенције требало би да се усмери на пружање подршке и помоћ у социјалној адаптацији.

Што се тиче треће групе, она би свакако требало да буде укључена у програм саветовања чији би циљ био, с једне стране, да се опасност по себе и друге сведе на најмању меру, а с друге, да се понуде алтернативни садржаји који би могли задовољити потребу за узбуђењем. Јер, на потребу за тражењем сензација, која произлази из релативно стабилне особине личности, тешко да се може утицати, али се перцепција могућих начина да се глад за узбуђењем задовољи може изменити и усмерити на неке мање опасне и социјално прихватљивије активности.

Закључци

У овом истраживању идентификоване су три групе адолесцената у односу на преципитирајуће факторе за појаву ризичних понашања. Група која испољава минималан ризик за појаву ризичних понашања (31.9% испитаника) просоцијално је оријентисана и емоционално стабилна. Група која је у истраживању идентификована као потенцијално ризична за појаву разних емоционалних, па и проблема у понашању је најбројнија (47.5% испитаника) и карактеришу је висок степен анксиозности и слаба интегрисаност у социјалну средину. Последња група обухвата адолесценате који већ имају учесталија искуства са већином ризичних понашања (20.6% испитаника) и карактерише их висок степен импулсивног тражења сензација и агресивности, али и повишена анксиозност.

И поред сличности резултата који се тичу учесталости ризичних понашања са релевантним епидемиолошким студијама у нашој земљи (Југовић, 2004; Стојадиновић, 2004), важно је нагласити да би, услед непостојања типолошких студија у овој области, резултате кластер анализе требало узети са резервом. Стога би било пожељно поновити истраживање на већем, репрезентативном узорку.

Практичне импликације овог истраживања огледају се у могућности да се на основу особина личности и неких демографских карактеристика младих са извесном вероватноћом закључује о степену ризика за испољавање проблема у понашању, као и у могућности да се адолесцентима идентификованим као потенцијално подложним оваквим проблемима понуди одговарајући програм превенције. Резултати пружају оквир за развијање посебних, јасно структурираних програма, у којима би се водило рачуна о међусобним разликама и специфичним потребама адолесцената.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Психолошки аспекти друштвене транзиције«, чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Коришћена литература

- Cooper, L.M., P.K. Wood, H.P. Orcutt & A. Albino (2003): Personality and the predisposition to engage in risky or problem behaviors during adolescence, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84, 390–410.
- Joireman, J. & D.M. Kuhlman (2004): The Zuckerman-Kuhlman personality questionnaire: origin, development and validity of measure to assess an alternative five-factor model of personality; in R.M. Stelmack (ed): *On the psychobiology of personality: essays in honor of marvin Zuckerman* (49–65). Amsterdam: Elsevier.
- Jugović, A. (2004): Rizična ponašanja omladine; u M. Nikolić i S. Mihailović (ur.): *Mladi zagubljeni u tranziciji* (177–204). Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Stojadinović, A.S. (2004): *Faktori rizika i protektivni faktori za usvajanje rizičnih ponašanja: upotrebu duvana, alkohola i droga u adolescenciji* (doktorska disertacija). Novi Sad: Medicinski fakultet.
- Zuckerman, M. (1976): Sexual behavior of college students; in W.W. Oaks, G.A. Melchiodi & I. Fisher (eds.): *Sex and the life cycle: the thirty-fifth hahnemann symposium* (67–80). New York: Grune & Stratton.
- Zuckerman, M. (1991): *Psychobiology of personality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zuckerman, M. & M.D. Kuhlman (2000): Personality and risk-taking: common biosocial factors, *Journal of Personality*, Vol. 68, 999–1029.
- Zuckerman, M. (2002): Zuckerman-Kuhlman personality questionnaire (ZKPQ): an alternative five factorial model; in B. DeRaad & M. Perusini (eds.): *Big five assessment* (377–396). Seattle, WA: Hogrefe and Huber Publishers.

Примљено 05.04.2006; прихваћено за штампу 25.04.2006.

D. Mitrović, S. Smederevac, S. Grujičić and P. Čolović
THE TYPOLOGICAL APPROACH TO THE RISKY BEHAVIOR
OF ADOLESCENTS

Abstract

The main research problem is focused on the following question: Is it possible to identify specific patterns of interaction between precipitating and protective factors for the risky behavior among adolescents. The research was conducted on the sample of 204 adolescents of both genders (18 to 20 years old). Specific personality traits and socio-demographic characteristics are manifested as the most important precipitating and/or protective factors for the risky behavior. The frame of reference for personality assessment was the alternative five-factor model (Zuckerman, 2002), specified in the ZKPQ-50-CC questionnaire, and consisted of the five biologically determined personality traits: activity, aggressiveness/hostility, impulsive sensation seeking, neuroticism/anxiety and sociability. Latent dimensions of the risky behavior: risky activities and life - conditions, were extracted by applying the homoge-

neity analyses (HOMALS). The matrix of squared Euclidean distances (in the common space of factor scores on the principal components of ZKPQ questionnaire, scores on HOMALS dimensions and school grades) was a subject of the Ward hierarchical cluster analysis method, extracting three clusters. According to the discriminant functions: *risk proneness* and *pro-social activity*, the clusters were identified: *the group of pro-social oriented adolescents, the aloof group and the group of adolescents prone to risky behavior*. The results have considerable implications for the prevention programs' development and implementation.

Key words: risky behavior, typological/pattern research approach, adolescence.

Д. Митровић, С. Смедеревац, С. Груичић и П. Чоловић
ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРЕЦИПИРУЮЩИМ ФАКТОРАМ
РИСКОВАННОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Резюме

Основной целью исследования, проведенного на корпусе 204 подростков – юношей и девушек среднего возраста 18,94 лет, явилось выявление групп подростков, отличающихся между собой по преципирующим факторам возникновения рискованного поведения, причем особо отмечаются такие факторы, как: черты личности, успеваемость в школе и некоторые социо-демографические переменные. Референтной рамкой для оценки черт личности послужила т. наз. альтернативная пятифакторная модель личности (Zuckerman, 2002), охватывающая пять биологически обусловленных базовых свойств (активизм, агрессивность/хостильность, импульсивный поиск сенсаций, невротизм/анксиозность и социабельность), которая была операционализована при помощи вопросника ZKPQ-50-CC. В рамках двух анализов гомогенности (HOMALS) были выявлены латентные измерения *рискованное поведение* (определенное при помощи индикаторов рискованных видов деятельности) и *условия жизни* (определенное переменными место жительства подростка и семейные условия). Матрица квадрированных евклидовых дистанций (в общем пространстве факторных скоров на первых главных компонентах субшкал вопросника ZKPQ-50-CC, скоров на HOMALS измерениях и переменной успеваемость в школе) была подвергнута методу иерархического кластер анализа Уарда (Ward), причем были выявлены три кластера. На основании дискриминативных функций, названных *склонностью к рискованным видам поведения* и *просоциальный активизм*, кластеры выявлены как *группа просоциально ориентированных подростков, группа замкнутых подростков* и *группа подростков, склонных к рискованным видам поведения*. Результаты исследования имеют важные импликации для осмысления и проведения программ профилактики рискованного поведения. *Ключевые слова:* рискованное поведение, альтернативная пятифакторная модель личности, типологический подход.